Virginia Blînda

Trei modele umane ale secolului al XX-lea: fascist, nazist şi comunist

Mitul omului nou, care fascinase pe unii scriitori utopici ai veacurilor anterioare (XVIII, XIX), a constituit pentru contemporanii acestui secol o experienţă unică.

Proiecţiilor mentale li s-au substituit cu timpul, ca într-un adevărat joc al oglinzilor, realităţi incredibile. În decurs de câteva secole imaginea omului despre sine şi lumea înconjurătoare a cunoscut avataruri impresionante.

În primii ani ai secolului nostru filosoful şi psihologul american William James şi-a asumat riscul unei afirmaţii care i-a adus nu puţine antipatii. Într-un moment în care noţiunile de război mondial şi genocid, implicând milioane de victime, păstrau în conştiinţa umană doar o dimensiune ipotetică, el definea omul drept „cea mai formidabilă fiară şi realmente singura care îşi pradă sistematic propria specie."[1)]

Experimentele totalitare ale ultimelor şapte decenii nu au putut infirma, din păcate, conţinutul acestui enunţ. Proiectele vizând crearea unei lumi noi şi a unui om nou au justificat accesul la orice tip de metodă.

Tipurile „l'honnete homme" şi „gentelmen"[2)] plămădite din trăsăturile dobândite în mediul curţii şi al oraşelor oferiseră în secolele XVII-XVIII o alternativă evolutivă speciei umane. Decenţa socială, disciplina mentală, virtuţile creştine, politeţea, înţelepciunea sunt doar câteva din trăsăturile ce caracterizau aceste modele umane.[3)] Receptarea lor a presupus adaptarea individului la mediul social creat. Ideologiile totalitare ale secolului al XX-lea au preferat o restructurare completă a conceptului de om. Insistând asupra ideii că o societate nouă putea fi creată doar de un om nou, ideologiile fascistă, nazistă şi comunistă au acordat o atenţie deosebită dezvoltării individului din punct de vedere fizic, moral şi, în anumite situaţii, intelectual. Şi astfel, sub pretextul perfectibilităţii omului şi a societăţii, totul a fost posibil...

Fiecare ideologie dominantă vine cu propriul său model uman. Astfel, în Italia politica oficială a avut o conotaţie specifică. Iniţiatoarea cercetărilor privind fenomenul totalitar, Hannah Arendt, a constatat că Mussolini deşi ţinea să folosească noţiunea de Stat totalitar, regimul său nu a avut trăsăturile specifice unui regim totalitar propriu-zis, mulţumindu-se cu dictatura şi dominaţia unui singur partid.[4)]

Concepţia mussoliniană dorea pentru acest tip de Stat totalitar un om angajat, capabil să înţeleagă viaţa ca o luptă continuă în care interesele colective le suprimau pe cele individuale. Principalele calităţi care îl opuneau vechiului model uman erau: rapiditate, dinamism, eficacitate, decizie.

Benito Mussolini considera că Statul este adevărata realitate a individului. El vorbea de libertatea Statului şi a individului în Stat, motivând că pentru un fascist autentic nimic uman sau spiritual nu poate exista în afara Statului. În acest sens, explica Mussolini, fascismul este totalitar.[5)]

În ideologia fascistă Statul devine o realitate omniprezentă. Întreaga metodologie de formare a omului nou îşi propunea să aducă orice italian în stadiul de a rosti formula magică: „nu mai sunt eu care trăiesc; Statul trăieşte în mine!" O nouă ierarhie valorică a înlocuit-o pe cea existentă, pretinzând o existenţă serioasă şi austeră.

Dispreţul faţă de viaţa comodă s-a manifestat în elaborarea unei noi tipologii, justificată prin nevoia de a avea un om activ şi angajat, produs „în" şi „de" colectivitate, sub atenta supraveghere a statului. Orice stil de viaţă care nu a corespuns modelului a fost repudiat.

Prin educaţie - fizică, morală şi intelectuală - individul îşi putea corija stilul de viaţă. Interesant în crearea unor elite intelectuale şi politice, fascismul a acordat, în acelaşi timp, credit unor activităţi privind dezvoltarea fizică a omului, preocupare similară regimurilor de orientare nazistă şi comunistă.

Dorinţa fascismului de a avea un om puternic şi din punct de vedere fizic, s-a manifestat prin apariţia unui adevărat cult al forţei fizice, dublat de multe alte preocupări: spectacole sportive, emisiuni de radio specializate, lectura ziarelor conţinând informaţii sportive.[6)] Sprijinit de autorităţi sportul a devenit un alt cvasimonopol al statului.

În anul 1938, Mussolini împreună cu secretarul partidului fascist italian, Achille Starace, au decis ca toţi şefii partidului să ofere ei înşişi un exemplu supunându-se la trei probe sportive: saltul în lungime, echitaţia şi nataţia. Mai mult, Mussolini a asistat personal la desfăşurarea acestei întreceri, în timp ce Starace se numără printre participanţii ei.[7)]

Manifestările sportive au devenit cu timpul, pe lângă aspectul lor educativ, un instrument pe care regimul l-a utilizat în vederea sustragerii atenţiei maselor de la realităţile cotidiene.

Aspectul intelectual al acestui tip de educaţie nu a fost nici el neglijat. Organizarea învăţământului a cunoscut la rândul său o perioadă de transformări deoarece „guvernul cere ca întreaga şcoală - de toate gradele - să educe tineretul italian pentru a înţelege fascismul în climatul istoric creat de revoluţia fascistă."[8)] Cinci ani mai târziu (1930), guvernul a decis adoptarea în şcolile elementare a unui manual a cărui utilizare a devenit obligatorie în perioada 1930 - 1931.

Acest sistem educativ pretindea integrarea omului în istorie,[9)] ideal justificat prin dorinţa lui Mussolini de a reface vechiul Imperiu Roman. Mijloacele contau mai puţin. Este motivul pentru care evoluţia individului ca specie a fost asimilată conceptului de „formulă totalitară". Atribuind statului acest calificativ, Mussolini s-a pronunţat împotriva democraţiei, considerând că fascismul - înţeles ca regim totalitar - favorizează dezvoltarea personalităţii individului.

Spre deosebire de ideologia fostelor ţări de „democraţie populară", atât doctrina fascistă cât şi cea nazistă resping alternativa „democraţiei" considerând-o generatoare

de iresponsabilitate (Mussolini). Martin Heidegger, cunoscut prin simpatiile sale național-socialiste, mult mai categoric, afirma în 1937, în fața studenților, că democrația reprezintă moartea istorică a Europei. Ea presupune, în concepția filozofului german, triumful mediocrității și uniformizarea personalității individului. Partizanii marxismului au acceptat conceptul de democrație la o dimensiune pur teoretică, golindu-l de conținutul său real. Pierderile de sens ale diferitelor noțiuni sunt, de altfel, frecvente în limbajul ideologiei comuniste. Lui Mussolini democrația îi sugera un regim fără rege, dar cu mai mulți regi, „câteodată mai exclusivi, mai tiranici și mai păgubitori decât un singur rege."[10)]

Socializarea indivizilor evolua, așadar, într-un cadru în care semnificația unor concepte a fost reamenajată în scopul legitimării puterii.

Începând cu anul 1938, imaginea societății italiene, și implicit a modelului uman ce o caracteriza, a fost remodelată sub presiunea fascinației modelului hitlerist. Până în 1936 Mussolini a rezistat tentației pe care revoluția național-socialistă a exercitat-o asupra unor grupuri politice din Italia. Schimbarea atitudinii a intervenit odată cu aderarea la Axa Roma-Berlin. Promisiunea unui nou început - una din caracteristicile milenarismelor laicizate sub care se manifestă ideologiile totalitare ale secolului al XX-lea[11)] - precum și aspectul pseudo-științific al rasismului au determinat regimul fascist din Italia să accepte realizările nazismului.

Elaborării celebrului „Manifest de apărare a rasei", publicat sub egida Ministerului Culturii Populare de un grup de profesori universitari specializați în patologie, antropologie, zoologie etc, i-a urmat adoptarea în anul 1938 a legislației rasiste.

Pentru a evita acuzația că a imitat nazismul, Mussolini a prezentat noua sa politică sub forma unei întregiri a politicii sale demografice. În acest scop, a fost creat la 1 septembrie 1938 Consiliul Superior pentru Demografie și Rasă.

Privilegiul rasei a devenit în Germania anilor '30 unul din criteriile de selecție a indivizilor supuși experimentului vizând o nouă metamorfoză umană.

Statul rasist, remarca Mario Roustan, „nu a vrut să lase nimic hazardului și procesele sale de selecție practicate au fost sistematic completate prin metode mai rafinate".[12)] De altfel, proiectul a fost conceput de Adolf Hitler încă din anii '20 („Mein Kampf") și pus în practică după 30 ianuarie 1933. Inspirat de teoriile rasiste ale secolului al XIX-lea[13)], la modă în perioada interbelică, el a supralicitat rolul rasei, concept care a influențat toate deciziile arhitecților celui de-al III-lea Reich. Distincția arian-nonarin devine rațiune de stat. Puritatea rasei a constituit fundamentul întregii politici de formare a omului nou în spațiul german, cunoscând o teoretizare adecvată scopurilor propuse. Sistemul educativ conceput în acest scop a insistat asupra dezvoltării fizice a individului, preocupare specifică fascismului și comunismului.[14)] Opțiunea a fost bineînțeles justificată de Adolf Hitler: „Statul rasist nu va crede că sarcina educativă se mărginește la îndoparea creierelor cu știință; el se va strădui să obțină, printr-o creștere adecvată, trupuri deplin sănătoase. Cultura facultăților intelectuale nu va veni decât pe a doua linie. Dar chiar și aici, scopul principal va fi formarea caracterului, mai ales dezvoltarea puterii voinței și a capacității de decizie (...). Instrucția nu va veni decât în ultimul rând."[15)]

Întregul sistem de învățământ trebuia restructurat în funcție de aceste cerințe. Evitarea supraîncărcăturii tinerelor creiere cu cunoștințe inutile a devenit o condiție sine qua non a succesului în ceea ce privește producția de corpuri sănătoase, deoarece un corp sănătos era preferat unuia infirm, oricare ar fi fost posibilitățile sale intelectuale.[16)]

Tineretul nazist, atât băieții cât și fetele, era obligat să parcurgă anumite stadii educative la capătul cărora se obținea o generație de oameni noi. O atenție specială ar fi trebuit acordată tinerelor fete educate spre a îndeplini în societatea germană un unic rol: acela de viitoare mame.

Spre deosebire de nazism, ideologia comunistă a dezvoltat o politică diferită în ceea ce privește condiția femeii în societate. Revoluția național-socialistă a redus universul existențial al femeii la o dimensiune pur demografică. Varianta comunistă a reușit crearea unei replici complet diferită prin exacerbarea virtuților transformatoare ale muncii. Pentru prima dată în istoria femeii i se oferea șansa de a deveni egala bărbatului. Un alt mit își inaugura cariera...

În URSS, mișcarea stahanovistă a creat, de pildă, nu numai exemplare masculine, ci și varianta lui feminină. Recordurile pe care femeile sovietice le-au stabilit au fost impresionate.[17)] De altfel, cultul muncii este o trăsătură comună celor trei ideologii - fascistă, nazistă și comunistă.

Revenind la spațiul german, nu putem omite un alt aspect al metodologiei de formare a omului nou. Proiectul privind ameliorarea condiției umane a fost extins la dimensiunea întregului „spațiu vital" pe care cel de-al III-lea Reich îl reclama. Sunt deja foarte cunoscute, pentru a da numai un exemplu, celebrele operațiuni de răpiri de copii din teritoriile ocupate de nemți în timpul celui de-al II-lea război mondial. Erau vizați minorii prezentând caracteristici specifice rasei ariene (ochi albaștri, părul blond). Scopul a fost formulat în termeni categorici: „salvarea sângelui germanic."[18)]

Evoluția evenimentelor politice și militare din Europa anilor 1944 - 1945 a transformat încetul cu încetul conținul procesului de formare a omului nou. Teoria milenaristă care a alimentat visul nemuririi Reichului se prăbușea sub privirile speriate ale mentorilor săi.

În estul Europei marxismul a încurajat dorința omului de a evada din istorie, credința lui în capacitatea de a transforma lumea și de a-și depăși propria sa condiție. Iluzia că omul poate fi transformat a stimulat dezvoltarea unei adevărate mitologii în cadrul căreia conceptul de „om nou" s-a bucurat de un interes special. Principalele ingrediente pe care formula comunistă le-a utilizat au fost: distrugerea individualismului, cultul muncii, colectivitatea, un nou sistem de educație (pedagogia lui Makarenko), ateismul, voluntarismul. Rezultatul trebuia să fie, ca în toate ideologiile totalitare, o antiteză a vechiului model uman.

În secolul al XIX-lea s-a vorbit mult despre posibila imagine a civilizației umane pe parcursul secolelor următoare. Mai mult, s-au oferit soluții privind ameliorarea biologică a speciei umane - teoriile eugeniste, metoda selecției naturale, teoriile rasiste - pe care diferitele ideologii ale secolului al XX-lea nu le-au putut ignora. Reconsiderându-și șansele de a se impune, doctrina comunistă a descoperit un

instrument adecvat: ştiinţa. Aspectul ei pretins ştiinţific explică, într-o anumită măsură, ca şi în cazul nazismului, atracţia pe care unii intelectuali au manifestat-o faţă de acest fenomen. Cu ajutorul ei comunismul a reorganizat o serie de mituri a căror geneză trebuie căutată în secolele anterioare: mitul unei lumi noi, mitul Ştiinţei, mitul Progresului, mitul transformării lumii etc.[19]

Un exemplu convingător credem că îl reprezintă, din acest punct de vedere, imaginea viitoarei societăţi sovietice şi mai ales a omului ce urma să o construiască. În „Littérature et Révolution" Léon Trotki îşi exprima convingerea că „Omul socialist va stăpâni întreaga natură. El va desemna locurile unde munţii vor trebui să fie dărâmaţi, va schimba cursul râurilor şi va stăpâni oceanele. Stăpân asupra economiei, omul va bulversa plicticoasa viaţă cotidiană. Obositoarea muncă de a hrăni şi de a creşte copiii va fi sustrasă familiei prin iniţiativă socială."[20]

Acest transformism, natural dar mai ales biologic, angaja întregul corp social. Manifestările gregare au substituit de-a lungul anilor orice tendinţă de manifestare liberă a spiritului. Excepţiile au determinat apariţia unui sistem de represiune cu o eficienţă garantată. Metodele pe care regimul fascist, nazist şi comunist le-au pus la punct pentru a obţine o nouă realizare, în special din punct de vedere uman, au avut implicaţii profunde în structurile de mentalitate ale comunităţilor pe care au fost experimentate. Îndoctrinarea copiilor, aşa numitele procedee de spălare a creierului, noile metode pedagogice, cultul muncii etc. au transformat aproape totul în formule stereotipe. Alexandr Zinoviev sintetiza cu ironie şi umor, într-o singură frază, calităţile pe care noul om sovietic le-a dobândit pe parcursul procesului de regenerare a condiţiei sale: „Omul sovietic obişnuit învaţă în decursul întregii sale vieţi, fără nici un antrenament special, trei lucruri: să conducă, să critice şi să fie agent K.G.B."[21]

Acest rezultat a fost o consecinţă inevitabilă a practicilor utilizate de pedagogii regimului. La vârste foarte mici copiii erau incluşi în diferite forme de organizare a vieţii sociale. Jurământul depus faţă de patrie a reprezentat prima treaptă de integrare a lor în sofisticatul proces de formare a unei noi personalităţi. În URSS, an după an, noi generaţii de copii rosteau acelaşi obsedant jurământ, preluat în variante adaptate de majoritatea ţărilor foste comuniste: „În faţa tovarăşilor mei, mă angajez solemn să fiu credincios învăţăturilor lui Lenin, să servesc neabătut cauza partidului nostru, pentru a asigura victoria comunismului. Jur să trăiesc şi să învăţ, astfel încât să devin un cetăţean demn al patriei mele sovietice."[22]

După şapte decenii totul s-a destrămat. Oare pentru simplul motiv că toţi aceia care depuseseră jurământul la vârsta Abecedarului erau doar nişte copii?

Aspectul pseudo-ştiinţific al ideologiei comuniste i-a asigurat, ca şi în cazul nazismului, succesul. Această falsă ştiinţă a eşuat, dar ea a reprezentat timp de câteva decenii o politică oficială.[23] Cariera utopiei în forma revoluţiilor comuniste şi naţional-socialiste i-a convins până şi pe cei mai sceptici gânditori că imaginarul este o forţă concretă. El a acţionat asupra tuturor structurilor societăţii sub mirajul descoperirii unei noi formule existenţiale. S-a dorit, în mod paradoxal, o societate nouă care să creeze un om nou, „dar, în acelaşi timp, aceasta era omul nou care trebuia să construiască o societate nouă."[24]

Asistăm aşadar pe parcursul acestui secol la o reamenajare a unor idei mai vechi, într-o formă laicizată, în cadrul căreia poate fi integrată şi tentaţia noului. În Rusia o lume nouă fusese edificată după „Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie". În Germania, Adolf Hitler, tentat de mitul invincibilităţii rasei ariene, a început construcţia Reichului celor 1000 de ani. Mussolini se mulţumea numai cu refacerea Imperiului Roman...[25)]

Aceste ideologii au încercat să convingă Europa că o nouă lume şi un nou model uman erau în curs de constituire. Ceea ce le-a caracterizat a fost aspectul lor pretins ştiinţific. Evoluţia conceptului de „om nou" îşi are propriile sale determinări istorice în funcţie de ambiţia scopului urmărit. Prăbuşirea sistemelor cărora le-au corespuns aceste ideologii a dovedit fragilitatea unei lumi construită pe mituri.

Note

1. **Trei secole de paradox**, Bucureşti: Editura Albatros, 1983, p. 130
2. Vezi Alexandru Duţu, **Eseu în istoria modelelor umane. Imaginea omului în literatură şi pictură**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1972.
3. Ibidem, pp. 214, 219
4. Hannah Arendt, **Originile totalitarismului**, Bucureşti, Ed. Humanitas 1994, p. 407
5. Benito Mussolini, **Doctrina fascismului**, Firenze: Ed. Valecchi, 1938, p. 14
6. Pierre Milza; Serge Bernstein, **Le fascisme italien**. 1919 – 1945, Paris: Ed. du Seuil, 1980, p. 298
7. Ibidem, p. 213
8. Aceasta era esenţa programului definit în anul 1925 de ministrul Instrucţiunilor Publice, istoricul Pietro Fedele (Pierre Milza; Serge Bernstein, **op. cit.**, p. 205)
9. Benito Mussolini considera că „fascismul are o concepţie istorică, în care omul nu este cel ce este decât în funcţie de procesul spiritual la care ia parte (...). În afara istoriei omul nu înseamnă nimic". (B. Mussolini, **op. cit.**, pp. 12 - 13
10. Ibidem, p. 32.
11. Vezi Lucian Boia, **La fin du monde. Une historie sans fin**, Paris: Ed. La Découverte, 1989
12. Mario Roustan, **Hitler, éducateur, Racisme ou démocratie. Dressage ou liberté**, Paris, 1935, p. 41
13. Vezi – „Moştenirea naturală" (1889) – Sir Francis Galton, fondatorul doctrinei eugeniste – „Eseu asupra inegalităţii raselor umane" (1853 - 1855) - Joseph-Arthur conte de Gobineau – considerată ca punct de plecare al teoriilor rasiste
14. Vezi L. Boia, **La mythologie scientifique du communisme**, Caen: Paradigme, 1993, p. 140 – 141
15. Adolf Hitler, **Educaţia în statul rasist**, Bucureşti: Şcoala populară, 1941, p. 4
16. Idem, **Ma doctrine**, Paris, 1938, p. 171
17. Într-o broşură apărută la noi în anul 1950, editată de editura PMR, şi intitulată **Lenin şi Stalin despre desrobirea femeii** se insista asupra faptului că „femeile sovietice, educate de Partidul Comunist condus de marele Stalin, dau dovadă în muncă de un adevărat eroism, în fabrici, în uzine şi pe ogoarele colhozurilor, îşi manifestă

talentele în economia națională și în viața socială și politică a țării, în știință, în artă și în alte sfere de activitate". (p. 27)
Sau, într-o altă broșură editată de Consiliul Național al Femeilor din RPR în august 1959 (**Femeile sovietice în anii războiului pentru apărarea patriei**) era elogiată performanța matrițerei A. Ceauz din Sevastopol care „și-a pierdut o mână în timpul celui de-al II-lea război mondial iar la ieșirea din spital, nu și-a lăsat strungul și, lucru uimitor, în loc de două norme a început să îndeplinească trei" (p. 4).

18. Potrivit unor statistici, în iunie 1944 Armata a IX-a a răpit între 40000 - 50000 de copii pe care i-a transportat în Germania. (vezi Hannah Arendt, **op. cit.**, p. 449)
19. Vezi L. Boia, **La mytologie scientifique du communisme**, Caen; Paradigme, 1993
20. Léon Trotki, **Littérature et Révolution**, Paris, 1964, pp. 214 – 215.
21. Alexandr Zinoviev, **Homo Sovieticus**, Cluj: Ed. Dacia, 1991, p. 70.
22. Suplimentul cultural al „Cotidian"-ului din 28 octombrie 1991 (An I, nr. 25, p. 4)
23. Vezi L Boia, **La mytologie scientifique du communisme**, Caen; Paradigme, 1993
24. Ibidem, p. 113.
25. Idem, **La fin du monde. Une histoire sans fin**, Paris: Ed. La Découverte, 1989, p. 192.